

A NEMZETISÉGEK
MAGYARORSZÁGON ÉS AUSZTRIÁBAN

IRTA

LÁNG LAJOS

BUDAPEST

KILIÁN IGYES BIZOMÁNYA

1898

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Az Ausztriában végbemenő nagy átalakulások mellett igen fontos, tisztán látni az okokat, melyek a változásokat előidézik, hogy így világosan jelölhessük meg azt az álláspontot, melyet azokkal szemben a magyar állam érdekei, melyek ránk nézve az egyedüli döntők, élénk szabnak. Áll ez különösen akkor, ha a felfogások és érzületek, melyeket e részben táplálnak, nem felelnek meg többé a változott viszonyoknak.

A magyar közvélemény 1867-től máig, habár legutóbb némi ingadozás mellett is, egészben mindig azon felfogás felé hajolt, hogy Ausztriában a különböző nemzetiségek közta németet illeti a vezérszerep. Mert ha nem is gondolhatta senki, hogy Ausztria

abban a mértékben legyen német, mint a milyen mértékben kell, hogy magyar legyen a Szent István koronájának birodalma, a német hegemonia gyöngülését és a szláv elem erősödését Ausztriában mégis veszedelemnek tartottuk. Azt mindenki értette, hogy a történeti fejlődés és a hosszas alkotmányos gyakorlat más szerepet juttat a magyarnak nálunk, mást a németnek Ausztriában, de azért mégis szívesen ringattuk magunkat abba a téves hitbe, hogy a német hegemonia Ausztriában, legalább egy korlátolt mértékben, beláthatatlan időkre fentartható.

Az első kísérletet a szláv elem nagyobb érvényesülésére a HOHENWART kabinet idejében 1871. október 20-án ANDRÁSSY GYULA gróf személyében a magyar befolyás vitte hajótörésre. S a midőn 1879. után TAAFFE gróf alatt, habár nem is oly élesen kidomborodva, ismét előtérbe nyomult a szláv elem, Magyarországon a rokon-

szenv mindig a németek pártján állott, daczára annak, hogy ugyanazok a németek, a kik ANDRÁSSY GYULA grófnak köszönhatték uralmuk fenmaradását, támasztották később a legnagyobb nehézséget ama külügyi politikánál, melyet ANDRÁSSY GYULA gróf nemcsak a dynastia és a monarchia általános érdekeinek, de magyar hazánk sajátos érdekeinek védelmében is kifejezésre juttatott. És ez a rokonszenv és előszeretet a német hegemonia iránt nem enyészett el még akkor sem, midőn minden lépten-nyomon éppen főleg a szabadelvű német párt volt az, mely az egykori birodalmi czentralisztikus gondolatba nem egyszer visszaesett és ennek természetes folyománya gyanánt a magyar állam erősödése és függetlenségének és önállóságának teljesebb és öntudatosabb érvényesülése iránt a legkevesebb jóakaratot tanúsította.

A magyar politikai felfogás mind a mai napig nem tudta vagy nem akarta megérteni, hogy Ausztriában az alkotmányosság uralma és a német hegemónia már kezdettől fogva ellentétben állott egymással, s hogy ez az ellentét a történelmi fejlődés folyamában mindinkább kiélesedett. Pedig egy futó tekintet Ausztria történetének utolsó éveire erről mindenkit meggyőzhet.

Az első osztrák parlamentben, mely 1848. július 22-én ült össze Bécsben, nem a németek, hanem a szlávok voltak többségben, s a trónbeszéd, mely a nemzetiségek egyenjogusítása mellett a Németországgal való kapcsolat bensőbbé tételét tűzte ki egyik vezérelveül, nem találkozott a remélt meleg fogadtatással az első alkotmányos osztrák népképviselőben. A régi abszolutisztikus Ausztria hagyományos ragaszkodásáért a német birodalmi kapcsolathoz csak a németek lelkesedtek. Az

alkotmány első megjelenésével Ausztriában, két évtizeddel Sadowa előtt, teljes erejökben mutatkoztak azon hatalmas tényezők, melyek a HABSBURG-házat előbb-utóbb elvonják a német birodalomtól.

Az abszolutizmus még egyszer feleleveníti a cenzuralizációval a germanizációt és ezzel az államjogi kapcsolat erősítését Németországgal, sőt akadnak, kik egy hetven milliónyi birodalom ködékeiben gyönyörködtek. De a mint a cenzuralizáció nem felelt meg a monarchia érdekeinek, úgy a germanizáció sem felelt meg még a tulajdonképeni Ausztria érdekeinek sem. A habsburgi monarchiát legválságosabb idejében, MÁRIA TERÉZIA királyunk uralkodása alatt, a dualizmus mentette meg. Ezzel meg volt adva az egyedüli alap, melyre ennek a monarchiának bármely válságban ismét erőt lehetett találnia; az egyedüli alap, melyen hivatása és jövője, nagysága és hatalma nyug-

szik. A germanizáció pedig nem volt lehetséges magában Ausztriában sem, mert az alkotmányos Ausztria csak a nemzetiségek teljes egyenjogúsága mellett tartható fenn; azzal egyszerre jött a világra és attól el nem választható. A nemzetiségek egyenjogúsága mellett pedig nem maradhatott fenn a német nemzetiség egyeduralkodása, minthogy azt sem a történeti hagyomány, sem a német nemzetiség számbeli ereje vagy kulturális fölénye nem igazolta. Ellenkezőleg Ausztriában éppen a szlávok, a csehek és lengyelek, hivatkozhatnak fényes történelmi múltra, és éppen ezért oly magas legalább az utóbbiak kulturája is, hogy a szlávok számszerű túlsúlya mellett, a kétségtelenül magasabb német kultúra azt tartósan még sem szoríthatta háttérbe.

Az abszolutizmus a maga egész terjedelmében már 1859. után lehetetlenné vált, de a németországi kapcsolathoz

való ragaszkodás mellett, úgy a czentralizációval az egész monarchiában, mint a német hegemoniával Ausztriában tovább is folytak a próbálkozások. GOLUCHOVSKI rövid kísérlete után a historiai individualitásokkal (1860) a czentralista német SCHMERLING következik (1861—1865.), a kinek birodalmi tanácsából azonban nemcsak a magyarok, hanem a lengyelek és végül a csehek is hiányzanak. A föderalista BELCREDI (1865—1867.) felfüggeszti az alkotmányt és meg akarja nyerni a cseheket azzal, hogy a cseh nyelvet a cseh királyság minden iskolájában kötelezővé teszi. Az ő sorsa felett azonban magasabb hatalmak döntenek. A 66-ik háborúval bekövetkezik az elválás Németországtól és ezzel a dualizmus és az alkotmányosság a monarchia mindkét államában. De egyben még mindig megmarad az abszolutizmus hagyománya: a német hegemoniával folytatott kísérletezésben, most

már természetesen csak magára Ausztriára vonatkozólag.

Az új korszak első osztrák kormányának, az AUERSPERG-PLENER kabinetnek, mindjárt uralma első évében meggyűl a baja a csehekkel és lengyelekkel, s a mikor a lengyeleket megnyeri azzal, hogy a lengyel nyelvet Galicziában hivatalos nyelvvé teszi, magában a miniszteriumban ellentét fejlődik ki a nemzetiségekkel szemben követendő politika iránt. A többség a német nemzetiség erősebb hangsúlyozása mellett van. Így következik a hároméves (1867—1870.) mérsékeltebb német miniszteriumra a pár hónapos életű erélyesebb német miniszterium, a HASNER-kormány.

Mikor ezt nemcsak a csehek, hanem a lengyelek is cserben hagyják, jön POTOCKI ismét föderalistikus programmal. Ez alatt egy év múlva a csehek többségbe jutnak a prágai tartománygyűlésen, a mivel a foede-

rolistikus aspirációk újabb tápot nyernek. És habár POTOCKI a német czentralista többségű reichsrattal sem tud boldogúlni és visszavonúl, utódja a szintén föderalista HOHENWART (1871) tovább megy a tartományi autonomia fejlesztésében és mégis többséget nyer a birodalmi tanácsban. Felbátorodva e sikereken, megkísérli a cseh államjog visszaállítását, a mely kísérletnél azonban nemcsak a német czentralisták, de BEUST és ANDRÁSSY is ellene foglalnak állást. Így kerülnek még egyszer a németek kormányra Ausztriában.

Az AUERSPERG-LASSER-kabinet (1871 — 1879) eltörli a februári alkotmányt, mely a tartománygyűlés küldötteiből alakította össze a reichsratot és e helyett közvetlen választásokat rendel el. A csehek nagyrésze azonban még ezután is hiányzik a birodalmi tanácsból, úgy hogy teljes reichsratot ez a kormány sem tud összehozni. A kormánynak a nemzetiségi kér-

désben egészben véve tartózkodóbb magatartása, hosszabb életének egyik legfőbb magyarázata, népszerűtlenné teszi azt saját pártja előtt. A kormánypárt belső meghasonlása és különösen a boszniai okkupáció alkalmával tanúsított ellenzése, mely ellentétbe hozza a németeket a monarchia érdekeivel, eltemetik az utolsó kabinetet, mely még német többségből vétetett.

TAAFFE gróf (1879—1894) tizenötéves hosszú kormánya alatt látjuk az első teljes reichsratot. Nagy hajlékonysága, melylyel minden élesebb nemzetiségi ellentét elől kitérni tudott, elég határozottsággal jelöli meg az egyedüli utat, a melyen Ausztriában a kormányoknak haladniok lehet. Hogy alatta a szlávok lényegesen előtérbe jutottak s a németek viszont háttérbe szorultak, az kétségtelen; de ép oly kétségtelen az is, hogy ezért nem őt illeti a felelősség. Itt nem az

egyes kormányok kedvezése vagy ellen-szenve, hanem mélyen rejlő népességi és gazdasági, erkölcsi és társadalmi tényezők lassú, de feltartóztathatatlan munkájával állunk szemben.

Ausztriában a német nemzetiség uralma főleg a fejedelmi akaraton s az abszolutisztikus hagyományon alapult. Amily mértékben ezek a hagyományok elgyengültek, abban a mértékben meg kellett rendülnie a németek hegemoniájának is, még ha maguk részéről nem követtek volna el annyi hibát önmaguk ellen. A magyar nemzet hegemoniája sokkal mélyebben gyökerezik. Magyarországon a magyar nemzetiség uralma mellett szól nemcsak egy ezredéves mult törhetlen varázsa, de szól az a realis gazdasági és kulturális sőt számbeli fölény is, a többi nemzetiségekkel szemben, a minőhöz hasonlóval a német nemzetiség Ausztriában nem rendelkezik.

És ezért abból, hogy Ausztriában

a németek uralma lejárt, semmi sem következik a mi nemzetiségi viszonyainkra. Ellenkezőleg az volna a hiba, ha egy hamis analógiától való félelemben fel akarnók tartóztatni azt, a minek útját állani nem lehet, és mesterségesen ellenségeket teremtenénk magunknak az osztrák szlávokból.

Hogy az osztrák szlávok nem egyszer eddig is szövetkeztek a mi szlávjainkkal a magyar nemzetiség uralma ellen, az nem szenved kétséget; de annak egyik magyarázata épen abban rejlik, hogy az osztrák szlávok bennünk magyarokban ellenségeiket látták. És a midőn az osztrák szlávok koronkint tanusított magyarellenes magatartása miatt felháborodunk, akkor jusson eszünkbe, hogy a magyar nemzet politikai megerősödése, a magyar állam megizmosodása milyen érzelmekkel találkozik állandóan az osztrák németeknél, a kik Ausztriában már egyszer elvesztett

hegemoniájuk visszaszerzését egyenesen a magyar beavatkozásnak köszönhatték.

Minél higgadtabban fogjuk szemlélni az osztrák viszonyokat; minél kevésbbé hallgatunk az osztrák viszonyokkal szemben más tanácsra, mint arra, a melyet nekünk a magunk jól felfogott érdeke parancsol; más szóval, minél teljesebben fogjuk megőrizni az osztrákokkal szemben teljes tárgyilagosságunkat: annál biztosabbak lehetünk az iránt, hogy az osztrákszlávoknak nem lesz kedvök beleavatkozni a mi viszonyainkba.

A magyar állam megerősödése, és a mi ezzel szükségkép jár, a magyar állam előtérbe nyomulása a monarchia szervezetében, nem a foederalistikns hajlamu szlávoknál, hanem a centralistikus hajlamu németeknél találkozik természetyszerűleg a legnagyobb hidegséggel, hogy ne mondjam ellenszenvvel. A német elem az, mely önkéntelenül is mindig visszaesik

az összbirodalom centralistikus gondolatába, mely, akarva nem akarva, ma is ebből a felfogásból ítéli meg a maga kedvezőtlenebb és Magyarország kedvezőbb helyzetét.

Azzal a veszélylyel szemben pedig, melylyel a szláv foederalistikus tendenciák esetleges elhatalmasodása fenyegethet bennünket, a mi védelmünk a már a *pragmatica sanctio* által megállapított dualismus és az azzal szorosán összefüggő paritás, melyet az 1867: XII. t.-cz. szabatosan kifejtett, de nem új intézménykép teremtett. A dualismus és a paritás pedig azt hozza magával, hogy a monarchia két önálló és független állam válhatlan szövetsége, melyben mindegyik állam a maga belügyeit a maga belátása szerint rendezheti, de azon a sérthetetlen és megingathatatlan alapon, hogy a monarchia közös ügyeit illetőleg mindig mint két egyenrangú fél érintkezik egymással.

Hogyan rendezkednek be Ausztriában az egyes nemzetiségek, miként osztozkodnak meg a politikai hatalomban, ez az ő dolguk. A mit a törvény kötelező ereje és a magyar nemzet föltétlen és alkuvást nem ismerő érdeke parancsol, az abban áll, hogy az egész Ausztria a maga összességében mindig csak annyi jogi és intézményes értékkel bírhat a monarchiában, mint a mennyit másrészt a magyar állam képvisel. S hogy ez a törvény a maga erejében meg ne ingattassék, hogy ez a mi legfőbb érdekünk csorbát ne szenvedjen, annak egyik legfőbb biztosítéka az a súly és tekintély, melyet a magyar államnak önmagunk adunk.

E részben a legnagyobb és a legveszedelmesebb tévedés a biztosítékot másban keresni, mint önönmagunkban. Igyekezzünk az államot, melynek sorsa a mi kezünkben fekszik, minden irányban megerősíteni, és akkor ne féljünk semmi idegen szláv

nemzetiség beavatkozásától, különösen ha azt saját országában a maga természetes fejlődésében nem zavarjuk. Ne becsüljük túl azt a vonzerőt, melyet az idegen ország szláv elemeinek terjeszkedése a mi szlávjainkra gyakorolhat. És ne gondoljuk azt sem, hogy a belülről esetleg fenyegethető szláv veszedelmekkel szemben más helyesebb és biztosabb védelem létezhetnék, mint magának a magyar államnak belső ereje és hatalma.

Ujabban éppen német írók, s talán nem minden célzás nélkül, egyrészt a külföldi németek érzületére és másrészt a magyar idegekre, Ausztria jövőjét olybá tüntetik föl, mint a melyben a szláv elem egészen el fogná nyomni a németet. Ily túlzásokkal szemben, úgy hiszem, könnyű lesz megóvni hidegvérünket. Ausztriában semmi mérvadó hatalom nem létezik, mely a németeket elnyomni, nemzetiségüktől megfosztani akarná. De ha

volna is ilyen hatalom, egy nyolcz milliónyi népet, mely a vagyon és kultura azon fokán áll, mint a német, elnyomni, kiirtani nem lehet. S ha vannak maguk a németek között ily kishitűek, nekünk sokkal jobb véleményünk van a német elem erejéről és szívósságáról, közismeretű gazdasági és kulturális erényeiről, semhogy ily veszedelmet valószínűnek tarthatnánk.

A következő két értekezésben minden politikai szempont mellőzésével, tisztán tárgyilagos alapon igyekeztem kifejtetni a különbséget, mely népességi, gazdasági és kulturális szempontból a magyar és a német elem viszonyos jelentősége között mutatkozik. Mindkét értekezés pár év előtt készült. Egyik abból a célból, hogy néhány nagy vonással a magyar nemzet helyzetét ismertesse meg a külföldről hozzánk sereglett tudósokkal. A másik abból a célból, hogy Ausztria

viszonyait ismertesse meg a magyar olvasóval. A politikai szempontot annak idején mindegyiktől távol tartottam, tekintettel a helyre, a melyen e felolvasásokat tartottam. A tanulság ereje, melyet az egészen tárgyilagos alap szolgáltat, alig vesztett azáltal. S a mit akkor szándékosan mellőztem, azt most e bevezető sorokban igyekeztem pótolni abban a reményben, hogy e két értekezésnek összefoglalása talán még inkább elő fogja mozdítani azt, hogy egyrészt világosan lássuk a különbséget a magyar és osztrák nemzetiségi viszonyok közt és ezzel eloszlassam azt a balvéleményt, mintha az Ausztriában szükségkép haladó decentralizáció hasonló eredményeket vonhatna maga után nálunk is; s másrészt elő fogja mozdítani annak a megismerését is, hogy mi az, a mit a magyar nemzeti állam megszilárdulása érdekében

kerülnünk kell, és mi az, a mit ugyan-
ezen nagy érdekből az eddiginél is
nagyobb szorgalommal és odaadással
cselekedni tartozunk.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Department of Political Science
Chicago, Illinois
February 1, 1914

Dear Sir:

I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 28th inst. and in reply to inform you that the same has been forwarded to the proper authorities for their consideration.

I am, Sir, very respectfully,
Yours truly,
[Signature]

Very truly,
[Signature]

Very truly,
[Signature]

A NEMZETISÉGEK MAGYARORSZÁGON.

A VIII. nemzetközi higiénikus és demográfiai kongresszuson tartott felolvasás.

Budapesten, 1894. szeptember 7.

Midőn a külföld annyi nagynevű demografusát van szerencsénk körünkben tisztelhetni, a kik e megjelenésükkel a magyar tudományt és azzal a magyar nemzetet megtisztelték, azt hiszem, hogy mint a demográfiai kongresszus elnöke, csak kötelességet teljesítek, midőn pár szóval feltárom önök előtt a magyar államnak a külföldön még mindig nem eléggé ismert és még gyakrabban félreismert nemzetiségi viszonyait, hogy így alkalmam legyen megmutatni, mily széles alapokon nyugszik ebben az államban az államalkotó magyar nemzetiség uralma, s még inkább, hogy mily feltartóztatlan erővel halad a magyar nemzetiség a maga erősödésével a magyar állam minél teljesebb konszolidációja felé, rámutatván

ez alkalommal azon mélyebben fekvő és épp azért még magában e hazában is kevésbé méltányolt okokra, a melyeken a magyar állam mai ereje és jövő nagysága nyugszanak.

Midőn a magyar számok mellett legtöbb esetben osztrák számokat is hozok fel, teszem ezt tisztán csak azért, hogy az összehasonlítás útján egy megfoghatóbb mértéket kapjunk. Az osztrák nemzetiségi viszonyoknak bármínemű kritikáját ez alkalommal nem tarthatom czéloznak. Az összehasonlítás különben is valószínűleg meg fog győzni mindenkit arról, hogy a két állam nemzetiségi viszonyai lényegesen eltérők egymástól.

Mielőtt a számokra áttérnék, meg kell jegyeznem, hogy a magyar nemzetiségi számok az anyanyelvre vonatkoznak, míg az osztrákok a társalgási nyelvre s így alapjuk nem egyezik meg egészen egymással. Mindazáltal egyéb hiányában kénytelenek vagyunk ezekkel dolgozni, a mit annál is inkább tehetünk, mert hiszen úgy az egyik, mint a másik főleg az egyéni beválláson és így az egyéni hajlamon nyugszik és azért főleg a mai elevenebb nemzetiségi viszonyok közt mindkettő azt a hajlandóságot mutatja, melyet az illetők valamely nemzetiség iránt érez-

nek, a mi végre is az egyedüli alap, a mely szerint a nemzetiségi viszonyok felett ítéletet mondani lehet.

Megjegyzem még, hogy a magyar nemzetiségi viszonyoknál mindig csak az anyaországot, Szent István koronájának a Dráván inneni részét tartottam szem előtt. A nagymérvű autonómia, melyet Horvát-Szlavon- és Dalmátországek élveznek, nemzetiségi szempontból egészen különálló területté teszik azokat.

Magyarország lakosságában a magyar nemzetségek az 1890-iki számlálás szerint 7,356.874 lelket tesz, vagyis a 15,133.494 főnyi lakosságnak 48.61%-át.

Ausztriában ugyanezen évi számlálás szerint a német társalgási nyelvre esik 8,461,580 lélek, vagyis a 23,473.056 lélekből álló lakosságnak 36.05%-a.

Az utolsó két népszámlálás közt lefolyt évtizedben 1880-ról 1890-re Magyarország népessége 13,728.622 lélekről 15,133.494-re emelkedett. A szaporodás tehát 10.23%. A nagyobb nemzetiségek között az átlagot egyedül a magyar haladja meg 14.89%-kal; a többiek mind az átlagon alul maradnak, és pedig a következő

sorrendben: az oláh 7·74, a ruthén 7·52, a horvát-szerb 7·40, a német 6·35 és a tót 2·22⁰/₀ szaporodással. Ennek köszönhető, hogy a magyar nemzetiség aránya 46·65⁰/₀-ról 48·61⁰/₀-ra emelkedett.

Az osztrák hivatalos statisztika szerint az össznépesség szaporodása 1880-ról 1890-re 7·70⁰/₀. Az átlagon felül gyarapodtak a fontosabb nemzetiségek közül sorrendben a lengyelek 14·84, a horvát-szerbek 14·42, a ruthének 11·19⁰/₀-kal. Az átlagon alul maradtak a németek 5·65, a cseh-morva-tótok 5·63, a szlovének 3·19 és az olaszok 0·99⁰/₀-kal. A német nemzetiség aránya 1880-ról 1890-re majdnem változatlan 9 csekély csökkenéssel 36·75⁰/₀-ról 36·05⁰/₀-ra.

Nem szándékom kiterjeszkedni azon messze-menő következtetésekre, melyeket HAINISCH, HERKNER és DUMREICHER, kiknek német érzelmeihez kétség nem férhet, a német nemzetiség háttérbe szorulása iránt vontak. Elfogadhatom jeles kártyársunk RAUCHBERG felfogását, ki a németek lassúbb szaporodását azok kulturális fölénye által véli kiegyenlítettnek. Nem is akarom elhallgatni, hogy ott, a hol a nemzetiségi harcz leg-erősebb, Csehországban a német nemzetiség állása nem romlott, hanem inkább valami keveset

javult, a mennyiben a németül beszélők száma 37·17⁰/₀-ról 37·19⁰/₀-ra emelkedett. Sőt még el-mehetünk odáig is, hogy bizonyos jogosultsá-got tulajdonítsunk Weitlof felfogásának, a ki Ausztriát három csoportra osztva, csak a belső Ausztriában (Cseh- és Morvaország, Szilézia, Alsó- és Felső-Ausztria, Salzburg, Stiria, Karin-thia) tulajdonít valódi fontosságot a nemzetiségi küzdelemnek, és itt arra a következtetésre jön, hogy a német elem 54·52⁰/₀-áról 54·96⁰/₀-ra emelkedett, míg a szláv 40·33⁰/₀-ról 39·97⁰/₀-ra szállt le s így a német 7·41⁰/₀-nyi gyarapodást mutat, míg a szláv csak 5·57⁰/₀-nyit.

Ismétlem, hogy én még ezen a német elemre legkedvezőbb számítástól sem akarok ez alkalom-mal bizonyos jogosultságot elvitatni, de azt hiszem, annál inkább mondhatom, hogy az az eredmény, melyet a magyar elem ebben az országban felmutathat, a magyar faj hatalmas hódításáról és a magyar állam minél tovább haladó konszolidációjáról tesz kétségtelen tanú-ságot.

Igen érdekes adatokkal birunk még arról, hogy hogyan terjedt hazánkban a magyar nyelv tudása a nem magyar ajkúak között, a mihez hasonló

adatok Ausztriában nem állnak rendelkezésre. Nem magyar ajkú beszélt magyarul 1880-ban 817.668, 1890-ben 1,077.800; a nem magyar anyanyelvűek 11·16⁰/₀-a az első esetben és 13·86⁰/₀-a a másodikban, vagyis együttvéve a magyar ajkúakat, magyarul beszélt Magyarország lakosságából 1880-ban 52·60⁰/₀, 1890-ben 55·74⁰/₀.

A magyar nyelv terjedésének tulajdonképeni erősségei városaink, még ott is, hol nem magyar ajku nemzetiségektől vannak körülvéve. 1880-ban a városi lakosságnak már 63·82⁰/₀-a volt magyar ajku, 1890-ben 67·79, Budapest nélkül 65·24, illetőleg 68·16⁰/₀. Ezzel kapcsolatosan nagyobb a városokban a magyarul beszélők száma is, mely az összes lakosság 73·93⁰/₀-a 1880-ban és 79·15⁰/₀-a 1890-ben. A városok magyarosodása még fokozottabb fontosságot nyer ama közismeretű tény által, hogy a városok egyéb jelentőségüktől eltekintve hova tovább mindig nagyobb részét is teszik az összes népességnek. Így Magyarországon a városokra esik 1880-ban az összes lakosságnak 15·45⁰/₀-a és 1890-ben már a 16·19⁰/₀-a az összes lakosságnak.

A városok szempontjából a német nyelv helyzete Ausztriában távolról sem ily kedvező. Ha

az összes városokat vesszszük, melyek önálló statumokkal birnak, igaz ugyan, hogy a németek aránya 1880-ban 64·4⁰/o-ról 1890-ben 75·0⁰/o-ra emelkedett; de ez jórészt Bécs nagyobbodása javára irandó. Mert ha Bécstől eltekintünk, a többi városokban a németek aránya ugyanez idő alatt csak 45·9⁰/o-ról 46·1⁰/o-ra emelkedett. Érdekes volna lejebb szállani a városok tekintetében arra a mértékre, melyet a kongresszusok megállapítottak, t. i. a 2.000 lakosság színvonalára. Egész Ausztriára nézve azonban ezt még nem tehetjük, mert az 1890-iki Ortsrepertorium még nem teljes. Arra a két országra, Morva- és különösen Csehországra nézve azonban, hol a küzdelem a legerősebb, megtehetjük már most az összehasonlítást. E szerint Morvaországban a 2.000 felüli községekben a német aránya valamivel emelkedett 55·65⁰/o-ról 55·97⁰/o-ra, ellenben Csehországban csökkent 41·4⁰/o-ról 39·9⁰/o-ra.

Megigértém önöknek uraim, hogy nemcsak rámutatok a magyar faj erejére, de egyszersmind felfedem erejének titkát, melyet eddig olyan kevesen ismernek. A dolog igen egyszerű. Magyarországon a rendiség korában a nemesség egységes volt. Minden nemes mint ilyen, azonnal tagja

lett a szent koronának, a mit ma úgy fejeznénk ki: a magyar nemzetnek. Ezzel függ össze az a természetes és eddig mindig szerencsésen megtartott, sőt mindinkább erősödő irány, hogy az osztály, mely az egykori kiváltságos rendek kezéből a vezetést átvenni hivatva van, az értelmiség, minél teljesebben magyar legyen. Ausztriában nem volt és nincs is egységes arisztokrácia és ugyanily megosztottságot mutat az értelmiség is.

Magyarországban 1891/2-ben volt 16.917 népiskola, ebből volt 9.445 tisztán magyar, 2.681 vegyesen magyar, vagyis összesen 12.126 (71·68⁰/o) olyan, melyben a magyar nyelv együtt vagy részben tannyelv gyanánt szerepel, ellenben 4.791 (28·32⁰/o) olyan, melyben a magyar nyelv mint tannyelv nem szerepelt, de a magyar nyelv, mint tantárgy, még ezeknek is mintegy felében előadatott, úgy, hogy olyan iskola, melyben a magyar nyelv még mint tantárgy sem fordult elő, volt összesen 2.386, mely szám azonban a törvény intézkedései folytán mindig csökkenni fog. A mi pedig a tanulókat illeti, volt 49·3⁰/o magyar, 13·4⁰/o német, 10·6⁰/o oláh, 12·1⁰/o tót, 2·6⁰/o szerb és 2·3⁰/o ruthén (1·5⁰/o horvát).

Ausztriában a német tannyelvű népiskolák ará-

nya mintegy 40% s a népiskolai tanulók között szintén mintegy 40%-a német.

Magyarországban 183 középiskola közül 158 kizárólag magyar tannyelvű, 13 vegyesen magyar tannyelvű és csak 12 (7 német és 5 oláh) olyan, melyben a magyar mint tannyelv egyáltalán nem szerepel, mint tantárgy természetesen ezekben is előfordul. A mi pedig a középiskolák tanulóit illeti, magyar nyelvű 73·5%, német 13·9%, tót 1·9%. Különösen erős a magyar a gimnáziumokban, hol 74·3%, és a német 11·8%, míg a reáliskolákban csak 70·2% a magyar és 23·8% a német.

Ausztriában 1892-ben a középiskolák 60·7%-ában volt német a tannyelv és 34·2%-ban szláv. A gimnáziumokban 55·1%-ban volt német és 39·2%-ban szláv a tannyelv. A reáliskolákban 73·7%-ban volt a tannyelv német és 22·4%-ban szláv. A tanulók nyelvét tekintve, az összes középiskolákban német volt 48·1%, szláv 47·2%. A gimnáziumokban 43·5% német és 52·2% szláv. A reáliskolákban 60·3% német és 33·8% szláv.

Főiskoláink tannyelve kizárólag a magyar és a hallgatók közt a magyarok túlsúlya még erősebb. A budapesti egyetemen 89·6% volt az 1892/3. tanévben a magyarok aránya, 5·3% a németeké,

2·0⁰/₀ az oláhoké, 1·2⁰/₀ a tótoké, és 1·3⁰/₀ a szerbeké. A kolozsvári egyetemen 78·5⁰/₀ a magyaroké, 8·4⁰/₀ a németeké, 11·7⁰/₀ az oláhoké és 1·3⁰/₀ a tótoké. A budapesti műegyetemen végre mintegy 90⁰/₀ a magyar, míg a többi nemzetiségek közül csak a németek szerepelnek nagyobb számban.

Ausztriában a nyelvi megoszoltság egész a főiskoláig megvan és a hallgatók anyanyelvében is erős kifejezésre jut, a mennyiben a műegyetemen is csak 54⁰/₀ a német és 38⁰/₀ a szláv, az egyetemeken még ennél is kevesebb, 46⁰/₀ a német és 45⁰/₀ a szláv.

Alig szükséges mondanom, hogy a mig nálunk a magyar nyelv érvényesülése mindig teljesebb, addig Ausztriában a német nyelvről alig mondhatjuk ugyanazt. Nálunk a népiskolák összes gyarapodása a magyar nyelv javára megy, sőt az arány még azzal is javul, hogy igen sok nem magyar tannyelvű iskola idővel legalább részben magyar nyelvű lesz. Így 1869-ben 13.798 népiskola közt 5.818 volt a tiszta és 1.452 részben, összesen 7.340 vagyis 52⁰/₀-a tisztán vagy részben magyar népiskola és 6.458 olyan, melyben a magyar sem tannyelv, sem tantárgy nem volt. Ausztriában ellenben 1884-ben még 56·8⁰/₀-ra

ment a német tannyelvű iskolák száma, a mi azonban 1890-ben 44·4⁰/o-ra szállt le.

Ugyanez mondható középiskoláinkról, hol nemcsak minden gyarapodás a magyarság javára történik, hanem három pánszláv gimnáziumot időközben fel is kellett oszlatni.

Ausztriában ellenben a német tannyelvű iskolák 1854-ben az összes középiskolák közt 77·5⁰/o-ot tették, de már 1870-ben 63·6⁰/o-ra szálltak le.

De van a magyar értelmiség uralmának egy még fényesebb bizonyítéka is, mint az, a melyet az iskola nyújthat, mert olyan, melyet tisztán a társadalom az állam beavatkozása nélkül szolgáltat, és ez az, melyet az időszakai sajtó nyújt.

VARGHA GYULA barátom és kartársunk összeállításából tudjuk, hogy 1889-ben a magyar szent korona területén összesen 795 lap jelent meg, a melyekből 561 magyar, 17 magyarral vegyes, 124 német, 52 horvát és szerb és csak 15 egyéb szláv nyelvű, 5 pedig olasz és francia. Ha tehát Horvátországtól itt is eltekintünk, mintegy 750 lap közül alig 30 a szláv. Ellenben Ausztriában a hivatalos adatok szerint 1892-ben 1.952 lap közül 1.259 lap német, 374 cseh, 108 lengyel, 30 szlovén, 24 ruthén és 16 illyr vagyis összesen

552 szláv. S a míg az irányzat nálunk a magyar nyelvűek gyarapodása, addig Ausztriában a szláv elem emelkedik, mert 1872-ben még csak 21·5⁰/o-ot tett, ma már 28·4⁰/o-ra növekedett.

Ezzel uraim, befejeztem előadásomat, a melynek egyedüli célja az, bizonyosságot szolgáltatni a mellett, hogy ennek a magyar fajnak, a mely ez államot megalapította és mely ez államnak a maga jellegét adta, megvan nemcsak az akarata, de egyszersmind a képessége is ahhoz, hogy ez államot továbbra is fentartsa és lehetőleg még inkább megszilárdítsa.

A NEMZETISÉGEK AUSZTRIÁBAN.

A Magyar Tudományos Akadémiában tartott felolvasás.

1895. november 11.

Magát Ausztriát kivéve, bizonynyal senkit sem érdekelhet közelebbről a nemzetiségi arányok azon nagy átalakulása, mely Ausztriában a németek hátrányára és a szlávok előnyére úgy szólván szemeink láttára végbemegy. És a mig Ausztriában egész irodalom foglalkozik ezzel a kérdéssel mindkét táborban, addig nálunk legfőlebb a napi sajtó emlékezik meg e nagyérdekű folyamat egyik-másik kimagasló mozzanatáról. E változásnak nagy fontosságú politikai háttere lesz valószínűleg a legfőbb ok, a miért azt a tudományos szakkörök, ha észre vették is, közelebbről nem méltatták. És én részemről meg épen abban a véleményben vagyok, hogy minél nagyobb fontosságú ez átalakulás, annál komolyabb kötelességünk, vele a legnagyobb elfogulatlansággal foglalkozni, mellőzve, különösen e

helyen, minden legkisebb politikai következtetést. Feladatunk itt nem lehet más, mint magoknak a tényeknek megállapítása. Az e tényekben rejlő politikai tanulság és azok miként való értékesítése közéletünkben egészen más térre tartozik. Magok a tények előtt azonban nem szabad szemet hunynunk. Sőt azoknak megállapítása talán nem is történhetik sehol oly sikeresen, mint e körben, a mely a helyes megítélés legfőbb feltételét, a rokon- és ellenszenven fölülemelkedő, minden közvetlen kihasználási törekvést kerülő tárgyilagosságot, leginkább biztosítja.

A németiség számbeli erejének viszonyos csökkenése gazdasági és kulturális fölényének hanyatlása, minden politikai célzat nélkül is, elég érdekesek arra, hogy azokat megfigyeljük és a rendelkezésünkre álló tudományos és hivatalos adatok világánál közelebbről megismerjük.*

* M. HAINISCH: *Die Zukunft der Deutsch-Östreicher*. Wien, Deuticke, 1892. — v. DUMREICHER: *Südostdeutsche Betrachtungen*. Leipzig, Duncker und Humblot. 1893. — O. WITTELSHÜFER. *Politische und wirthschaftliche Gesichtspunkte in der österreichischen Nationalitätenfrage*. Berlin, Hermann Walther 1894. — RAUCHBERG: *Bevölkerung Österreichs*. Wien, Hölder. 1895. A hivatalos statisztikai kiadványok közt legérdekesebb az, mely a népiskolák fejlődését tárgyalja, különösen az utolsó évtizedben.

I.

Az osztrák németek küzdelme a szlávizmussal, különösen Csehországban, nem mai keletű, visszavezet az századokra, melyeken keresztül a küzdelem változó szerencsével folyt. A németiség barátai a szlávizmus mai erejét és saját nemzeti-ségök gyöngeségét, talán nem ok nélkül, arra a körülményre vezetik vissza, hogy a német elem betelepítése a cseh tartományokba eredetileg nem győzelmes német császárok által, hódító szándékból, hanem inkább nemzeti cseh fejedelmek által, általános kulturális és gazdasági indokokból történt. A német elemben kezdettől fogva hiányzott a vágy, új hazájokat a németiség javára elfoglalni. És ha a telepítések mind nagyobb elszaporodásával s az új telepesek magasabb kulturája következtében a német műveltség maga hódítólag terjeszkedett is, és a luxemburgi császárok alatt Prága lett a német műveltség központja, úgy hogy az első német egyetem is Prágában keletkezett, az ennek visszahatása gyanánt kitört huszita-mozgalom már a XV. században megtörte a XII. század óta folyton gyarapodó németiséget. A későbbi német betelepítések az

ország nyugati és északi szélén háttérbe szorították újból a cseh elemet, de az ország belsejében annál erősebben őrizték meg a csehek a magok nagy és zárt nyelvterületét. Az ellenreformatio idején a katolikus egyház is segítette egyideig a németiséget a cseh nemzeti protestantizmus ellen, de a protestantizmus kiirtásával a katolikus egyháznak sem volt többé érdeke a németiséget támogatni, mely II. JÓZSEF-fel és az annak szellemében fölnevekedett bürokratiával különben is az egyház ellenében a fölvilágosodottság szolgálatában állott.

II. JÓZSEF uralkodása azonban másrészt a német nyelvet kétségtelenül oly uralomra juttatta Ausztriában, a minőnek ez az előtt soha sem örvendett. S habár II. JÓZSEF halála után a visszahatás Ausztriában is bekövetkezett, nagyjában a német nyelv maradt nemcsak a kormányzat és közigazgatás, hanem a közoktatás nyelve is, annak legfőbb tagozatától le a népiskoláig. A míg Bécsben a központosításra törekvő hatalom uralkodott, addig természetesen a német nyelv terjesztésére is törekedtek, és ezen még az abszolutizmus megdőlése sem változtatott egyelőre. Mert a 60-as évek elején Ausztriában életbe lépett alkotmá-

nyosság nevezetes különbséget jelez ugyan a szabadelvűség szempontjából, de a központosítás és germanizáció ezentúl is cél maradt, minthogy a februári alkotmány legfőbb hordozói a német polgári elem és a josefinus hagyományokban növekedett, ugyancsak német burokratia valának.

Annál erősebb azonban a változás, mely 1866 után beáll. Midőn SCHMERLING egyformán kudarcot vallott úgy a német politikában, mint magában a monarchiában, a februári alkotmány már 1865-ben felfüggesztetett, és a német centralisták helyét BELCREDI és az autonómisták foglalták el. Még teljesebb lett azonban a fordulat, midőn a sadowai csatával Ausztria megszűnt német nagyhatalom lenni. A 67-iki alkotmány, mely újból a német szabadelvűeket juttatta uralomra, már tehetetlen volt e nagy átalakulással szemben. A hajlam a germanizálásra meg lehetett még, de a nagy világtörténelmi események elmosták azt az alapot, a melyen a német Ausztriát lehetett volna fölépíteni. A minek kezdetei már I. FERENCZ alatt, a német Bundnak NAPOLEON által való szét tépése után mutatkoztak, s a mit STADION a bécsi kongresszuson azon alkalmából mondott, hogy a HABSBURG-ház a német-

alföldi tartományokról lemondott, valóban bekövetkezett. Ausztria megszűnt német állam lenni és polyglott állammá lett, mely a nemzetiségek teljes egyenjogúságán nyugodott.

Nagy tévedés azt hinni, hogy a német elem gyöngítése a TAAFFE-rendszerrel kezdődik vagy épen csak arra szorítkozik. A mily mértékben különödik el Ausztria Németországtól, a mily mértékben a HABSBURGOK-étől idegen hatalom kezd érvényesülni Németországban, szóval a mily mértékben csökken az érintkezés Ausztria és Németország között: abban a mértékben természetesen csökkent a német elem kiváló jelentősége is magában Ausztriában. Poroszország, egyrészt a Zollverein és másrészt hadserege útján, mindegyre erősebben szívja föl magába a kisebb német államoknak idegen földön kenyeret vagy hivatási kört kereső polgárait. És magában Ausztriában a szláv nemzetiségek erősödése, mélyre menő gazdasági és társadalmi tényezők behatása alatt, már az absolutismus fénykorában is lassan, de biztosan halad előre. A hosszú évtizedek csendes munkája, a sadowai csata után, az éjszaka-német szövetség, majd a német birodalom megalakulásával, csak erősebben érvényesül, úgy

hogy a német szabadelvűek uralomra jutása 1867-ben már nem képes e folyamatot föltartóztatni.

Az osztrák németiség jövőjeért aggódók igen ékesszóló adatokat gyűjtöttek össze annak bebizonyítására, hogy a német elem miként szorul háttérbe úgy a gazdasági, mint a politikai és kulturális életben. Vannak összeállítások, melyek azt mutatják, miként szaporodnak a mult század végétől a jelen időig Bécsben a házi urak, ügyvédek és különféle iparosok közt a cseh nevek 1—2 százalékról 10—20, sőt 40 százalékra, különösen a czipészeknél. A minél még fontosabb talán, hogy a bécsi iparos-tanoncok között a cseh elem 1880-ról 1890-re 25⁰/₀-ról 50⁰/₀-ra emelkedett. A közép- és felsőbb rétegekben még mindig a német elem uralkodik, de az alsóbbakban mindjobban terjeszkedik a szláv és különösen a cseh elem, Bécsben csak úgy, mint a csehországi németek tulajdonképeni fészkeben, Reichenbergben. Hasonló, sőt még nagyobb növekvést mutat a nem-német elem a hivatalnoki karban, különösen az alsóbb fokozatokban. A bécsi legfőbb törvényszéknél 1890-ben 44 udvari tanácsos között állítólag csak 10 volt német, Cseh-

országban ugyanakkor 257 Gerichtsauscultant között 31 és 46 államügyészégi hivatalnok közt pedig csak 2 volt német. A minek egyik igen egyszerű magyarázata a kétnyelvű szolgálat, mely mindent összevéve, mindig jobban kedvez a cseheknek, mint a németeknek.

A németség barátai nem kevesebb aggálylyal utalnak az egyéves önkéntesekre is, a meny nyiben a tiszti vizsgát le nem tevők nagy arányát főleg a német nyelv nem tudásának tulajdonítják. Továbbá egyenesen a németség elleniségének tekintik a német eredetű cseh nagybirtokosságot, melynek hitbizományi birtoka az ország 12⁰/₀-át, szabad birtoka ennek 22⁰/₀-át teszi, és a mely épen azért nagy és fontos tényező. Legkeserűbb azonban a panasz a katolikus papságra, melynek már püspökei között is találkozunk a szlávizmus kiméletlen harczosaival, míg az alsóbb fokozatokban mindinkább háttérbe nyomul és végül majdnem egészen eltörpül a német elem.

Mindez adatok, melyeket a nemzetiségük sorsán aggódó német írók munkáiból még sokakkal lehetne gyarapítani, eléggé mutatják, hogy itt nem új keletű változással, hanem régi és állandóan működő folyamattal állunk szemben, mely

bizonyos fokig természetszerűleg vonta maga után azt az újabb kormányzati rendszert is, mely a szlávizmust a németiség rovására még jobban kifejlesztette.

Ez a régi és állandóan működő folyamat kettős természetű: egyrészt népesedési vagy jobban mondva gazdasági, másrészt kulturális vagy társadalmi. Az első abban mutatkozik, hogy a szláv elem jobban gyarapodik, mint a német, a mi főleg gazdasági mozzanatokra vezethető vissza. A másik viszont abban mutatkozik, hogy a szláv elem Ausztriában értelmileg jóval magasabban áll, mint minálunk; kiváló részt vesz ki magának az iskolából és előszeretettel fordul azon tanulmányokhoz, melyek a közszolgálat felé vezetnek, úgy a polgári mint a katonai és egyházi téren, mely pályákat a német elem viszont meglehetősen elhanyagol. Ebben a pár szóban rejlik a német elem lassú de kétségtelen háttérbe nyomulásának tulajdonképeni magyarázata. Az újabb politikai fejlemények e folyamatot inkább elősegítették mint előidéztek, és inkább okozatai voltak ennek, mint okozói.

Lássuk már most mind a két folyamatot külön-külön.

II.

A mi a gondolkodóbb osztrák németeket leginkább elkeseríti, az nem annyira az a veszteség, mely a német nyelvre a kormányzat és közoktatás terén a változott politikai viszonyok miatt súlyosodott, mint inkább azon valódi veszteség, melyet a német nyelv magában a nemzetiségben, az élő eleven népben szenvedett. Mert a német nyelv Ausztriában nemcsak mint érintkezési nyelv szorul háttérbe, hanem mint nemzetiségi anyanyelv is.

E változás pontos megállapítása Ausztriában igen nehéz, majdnem lehetetlen. Egyrészt azért, mert az 1880 előtti statisztikai adatok az anyanyelvre, 1880 utániak pedig a társalgási nyelvre vonatkoznak; azonkívül azért, mert a hivatalos népszámlálás csak 1880. óta terjedt ki a nyelvre, míg a korábbi adatok értéke csak CZOERNIG nagy érdemű etnográfiai munkájának főleg tudományos tekintélyén nyugszik, mely különben is inkább a nyelvhatárok megállapításával, mint a nemzetiségek számszerinti meghatározásával foglalkozott.

Ugyanegy alapon nyugvó összehasonlítás tehát

csak 1880 és 1890 közt, vagyis az utolsó évtizedben lehetséges.

De azért az összehasonlítás régibb időkről még sem oly értéktelen. Nem szabad ugyanis feledni, hogy akár az anyanyelvet kérjük, akár a társalgási nyelvet, az inkább látszólagos különbség, mert mindegyik főleg érzület dolga, és egyik úgy mint a másik annak a tanuságául fog szolgálni, hogy ki-ki milyen nemzetiséghez óhajt számíttatni. Sokkal fontosabb különbséget tesz egy más körülmény, hogy tudniillik a fölvételt végrehajtó közegek milyen befolyást gyakorolnak a vallomásokra. És itt fekszik az osztrák nemzetiségi statisztikának, magok az osztrákok részéről sem méltatott legnagyobb fogyatkozása. Mert azt hiszem, hogy régebben a központi közegek akaratlanul is inkább a germanizácziónak szolgáltak, míg a számlálást ma végrehajtó autonóm közegek inkább a nemzetiségi törekvések befolyása alatt állanak.

Más szóval igen valószínű, hogy se a korábbi, se az újabb adatok nem egészen hívek, csakhogya korábbiak inkább a német nyelvnek kedveztek, míg a maiak épen ellenkezőleg a német nyelvet a ténylegesenél kedvezőtlenebb arányban

tüntetik föl. Ilyen viszonyok között, világos, hogy csak oly eltérések jöhetnek számba, melyeknél vagy az eltérés nagysága vagy annak természete elegendő biztosítékot nyújt az iránt, hogy az nem származhatik a korábbi és újabb felvételek ellentétes elfogultságából.

Ezért egészen más természetű összehasonlításokra kívánunk súlyt fektetni. Először azokra, melyek a nyelvhatárookra vagy jobban mondva a nyelvszigetekre vonatkoznak. Másodszor azokra, melyek az egyes tartományok egész népességét tüntetik föl. Ez utóbbi esetben ugyanis az irányzatosság érvényesülése meglehetősen ki van zárva, mindamellet elég alapot találunk a nemzetiségek viszonyos fejlődési mérvére is, midőn tudniillik egyfelől a majdnem tiszta német tartományok, másfelől a vegyes nemzetiségű tartományok népességének fejlődését állítjuk egymással szembe.

A legélenkebb harcz a német nyelv ellen a sudeti hegységek tartományaiban, azaz Csehországban, Morvában és Sziléziában folyik. S itt a német írók ritka egyhangúsággal azt panaszolják, hogy Csehországban egykor tisztán német falvak elcsehesedtek, hogy a cseh nyelv

területén korábban előforduló német nyelvszigetek közül a kisebbek majdnem mind elvesztek, míg a nagyobbak, mint Brünn, Olmütz, Iglau és Budweis oly erős mértékben vannak cseh elemekkel megtelítve, hogy az egykor nagy német népesség leolvadt maradványait már alig fog sikerülni a német nemzetiségnek megőrizni. Még erősebben érvényesül azonban a cseh elem ott, hol kezdettől fogva erős volt, mint nevezetesen Prágában. A cseh főváros népességében már eredetileg is kétségtelenül a csehek voltak többségben, de vagyon és értelmiség dolgában egyideig a németek jóval magasabban állottak, és a harmincz éves háború után különösen sokáig a németeknél volt a túlnyomó politikai hatalom, míg ma a városnak egész képvisellete úgy a községi, mint a tartományi, sőt még a birodalmi tanács termében is kizárólag cseh. Az 1850-iki népszámlálásnál még 73.000 német állott volna szemben 50.000 csehvel, habár Ficker 1857-re vonatkozólag, igaz, csak a helybeli illetőségű lakosságban 24.000 németet és 40.000 csehet vesz föl. A két utolsó hivatalos adat szerint 1880-ban 162.323 lakosból 32.657 (20·1%) volt német és 125.742 (77·5%) cseh, és 1890-ben 179.838 lakos-

ból 29.504 (16·2⁰%) volt német és 150.161 (82·3⁰%) cseh. Pilsen többsége, az 1850-iki népszámlálás szerint, állítólag szintén német volt, míg 1890-ben 50.221 lakosból több mint 80⁰% cseh.

Még fájóbb, mert újabb eredetű vesztesége a németeknek Budweis, melynek lakosságában a német és cseh elem 1880-ban majdnem egészen egyenlő volt és a döntő politikai hatalom természetesen a németek kezében volt, míg 1890-ben 28.491 lakosból már 16.585 (58·3⁰%) volt cseh és 11.642 (40·9⁰%) a német. Hogy a politikai hatalom itt is a csehek kezébe vándorolt, nem szükséges mondani. És, ha nem csalódom, épen a budweisi kereskedelmi kamara birodalmi tanácsai képviselője volt az, ki engem először tett figyelmessé a szlávizmus terjedésére Ausztriában. Egy delegáczióális udvari ebéden, melyen a magyar és osztrák delegátusok mindig vegyest ülnek egymás mellett, az ebéd végeztével a szokásos »Viszontlátásra« szóval búcsúzva el egyik német szomszédomtól, az keserű mosolylyal azt felelte nekem, hogy ezen a helyen bizony nem igen fogunk egymással találkozni, mert a kamarában időközben a csehek jutottak többségre s azokat mint németet nem választják meg többé.

A németek azon általános panaszát, hogy a sudeti tartományokban a német elem folytonosan hátrább szorul a cseh elemmel szemben, az országos arányszámok az első tekintetre nem igen igazolják. Mert 1880-ról 1890-re német társalgási nyelvű lakó találtatott Csehországban 37·17, illetőleg 37·20⁰/₀. Morvaországban változatlanul 29·38⁰/₀ és Sziléziában 48·91, 47·76⁰/₀. Érezhető csökkenés tehát csak Sziléziában mutatkoznék, Morvában változatlan volna a helyzet és Csehországban még a németek javára történt volna némi, az igaz, hogy kicsiny változás.

E látszólagos ellentét magyarázata az, hogy a zárt cseh területek a magok fölöslegével előntik a vegyes nyelvű, sőt az egykor zárt német területeket is, mi több, a szomszédos Alsó-Ausztriát is. Így magában Csehországban a maga egészében nem igen változott az arány a két nemzetiség között, de igen is változott az arány a városokban és változott Csehországon kívül, a már említett Alsó-Ausztriában, nevezetesen Bécsben, ahol a csehek száma 60.000-ről 90.000-re emelkedett az említett évtizedben. A mi pedig az 5.000 lakoson felüli cseh városokat illeti, azok egészében 56·9⁰/₀-ról 58·4⁰/₀-ra és 10.000 lakoson

felüli városokban 53·2°/_o-ról 60·1°/_o-ra emelkedett a csehek aránya. Mily fontos a nemzetiségi viszonyok ilyen eltolása, annak igazolásául, a városok általános politikai és kulturális jelentősége mellett, még csak arra utalok, hogy miként mindenütt, úgy Csehországban is, a városi lakosság évről-évre nagyobb részét teszi az összes lakosságnak, a mennyiben a városok az összes lakosság 18·2°/_o-át tették 1880-ban és 20·7°/_o-át 1890-ben.

Ennyit a nyelvhatárokról és nyelvszigetekről, különösen Csehországban. Most térjünk át a németek és szlávok általános szaporodására az egész birodalomban.

III.

Régi panasza a németeknek az, hogy a szláv faj általában erősebben szaporodik, mint a német. És az kétségtelen tény, hogy 1880-ról 1890-re az összes népesség Ausztriában 7·90°/_o átlagos gyarapodást mutat, a mi mellett a németek 5·65°/_o-kal az átlagon alul maradnak, úgy hogy a némettség aránya 1880-ban 36·75°/_o-ról 1890-ben 36·05°/_o-ra szállt le.

Ezzel szemben utalni lehet arra, hogy a csehek

és morvák gyarapodása is csak 5·63⁰/₀, a szlovéneké meg épen 3·19⁰/₀ s az igazi nagy szaporodást csupán a ruthének és lengyelek mutatják 10·19, illetőleg 14·84⁰/₀-kal, a mely utóbbi nemzetiségek azonban kívül állanak a tulajdonképeni küzdelmen.

A németység barátai mindamellett nem tudnak megnyugodni e számokban, melyek szerint a német és cseh elem körülbelül egyforma mértékben gyarapodnék. Mert a németység igen nagy része és ezzel a német szaporodási arány még nagyobb része magára Bécsre esik, úgy hogy ha a németek szaporodásából leütjük azt, a mi magára a mindenütt nagy arányokban fejlődő fővárosra esik, akkor a németység és szlávság viszonyos szaporodása, a lengyeleket és ruthéneket általában nem tekintve is, már nem lesz egyenlő.

A mi az osztrák németeket főleg nyugtalaníthatja, az azon körülmény, hogy a tulajdonképeni német tartományok lakosságának szaporodása nem tart lépést a szláv tartományok lakosságának szaporodásával. S annyit e részben minden esetre meg kell engedni, hogy azok az adatok, melyek egy egész tartomány népessé-

gére vonatkoznak és a melyek ép azért sokkal kevesebb befolyást engednek az elfogultságnak, mint az általános nemzetiségi adatok, igen kedvezőtlen színben mutatják a németiség sorsát.

A hivatalos kimutatás szerint ugyanis a népesség szaporodásának átlaga 1880-ról 1890-re 7·9⁰/₀. Legnagyobb a szaporodás Alsó-Ausztriában, 14·2⁰/₀, azután Bukovinában, 13·1⁰/₀, Galicziában és Dalmáciában egyformán 10·8⁰/₀, majd a tengerpartvidéken 7·3⁰/₀, továbbá a sudeti tartományokban, Sziléziában 7·1⁰/₀, Morvában 5·8⁰/₀ és Csehországban 5·1⁰/₀. A német tartományok közül ez arányt csak a kis Salzburg és Stiria haladja meg, 6·1⁰/₀-kal és 5·7⁰/₀-kal, ellenben Krajna szaporodása 3·7⁰/₀, Felső-Ausztria és Karinthia szaporodása 3·5⁰/₀, Tirol és Vorarlbergé már csak 1·8⁰/₀.

Még szembetűnőbb lesz a szláv és ezekkel a sudeti tartományok kedvezőbb népességi viszonya, ha a tartományok helyett az egész járásokra térünk át. Ausztriában 359 járási kapitányságot és önálló várost számlálnak. Ezek között 1880-ról 1890-re 95 mutat 10⁰/₀-nál nagyobb gyarapodást. Ebből az összesen 95 járásból és városból Alsó-Ausztriára esik 6, Felső-Ausztriára

2, Stiriára 5, Krajnára 1, a tengerpartra 2, Tirolra 2, Csehországra 11, Morvára 5, Sziléziára 4, Galicziára 40, Bukovinára 7, Dalmáciára 10. Ha tehát eltekintünk a keleti tartományoktól és Dalmáciától, melyekre összesen 57 járás és város esik, marad még 38 járás és város, a melyekből, Alsó-Ausztriát is beleszámítva, 18 esik a német tartományokra és 20 a sudeti tartományokra.

Még kedvezőbb lesz az arány a szlávokra, ha a legmagasabb, 20⁰/₀-ot mutató járásokat és városokat vesszük. Ilyen van összesen 14 és ezekből esik Alsó-Ausztriára 2, Felső-Ausztriára 1, Csehországra 6 (ezek közt az is, mely a legnagyobb gyarapodást mutatja egész Ausztriában), Morvára 1, Sziléziára és Galicziára ugyancsak 2; tehát a német tartományokra 3, a sudeti tartományokra 9.

Ha már e számok is kedvezőbbek a sudeti tartományokra, mint a német alpesi tartományokra nézve, még kedvezőbb lesz rájuk nézve az arány, ha e szaporodás természetét vizsgáljuk. Valamely népesség szaporodása ugyanis két forrásra vezethető vissza: a belső szaporodásra, azaz a születések és halálozások különbö-

zetére és a külső szaporodásra, a vándorlásra. A pillanat szempontjából a két forrás egyenértékű, de az állandóság szempontjából az első sokkal fontosabb és látni fogjuk, hogy e részben, tudniillik a természetes szaporodás tekintetében, a sudeti tartományok kedvezőbb helyzetben vannak, mint a német alpesi tartományok.

A természetes szaporaság átlaga 1880-ról 1890-re az osztrák tartományokban 8.81% . Ez átlagnál kedvezőbb természetes szaporodást, $10 - 13\%$ -ot, mutatnak egyrészt a keleti tartományok, másrészt Dalmácia, Görz és Istria, melyek bennünket most kevésbé érdekelnek; az átlag körül vannak a sudeti tartományok és pedig Csehország 8.60 , Morva 8.24 és Szilézia 8.33% -kal. Ehhez legközelebb áll Krajna 7.96% -kal, valamennyi alpesi tartomány közül az, mely legtöbb, közel 50% nem-német elemet foglal magában. Ez után következnek csak a többi német tartományok, Alsó-Ausztria 6.88 , Karinthia 5.41 , Stiria 4.89 , Vorarlberg 4.32 , Felső-Ausztria 3.63 , Tirol 3.42 , közbe Trieszt 3.07 és végül a tiszta német Salzburg 2.85% természetes gyarapodással.

A sudeti tartományok e fölényét, a természetes

nővekvés terén, még félelmesebbé teszi a németekre nézve az a körülmény, hogy nem tekintve a kis Görzöt, melynél a népesség 6°/_o-a özönlött más tartományokba, a sudeti tartományok és ezek mellett ismét a dél-szláv nemzetiség legfőbb fészke, Krajna, árasztják el leginkább népességök fölöslegével a többi tartományokat. Krajna népességének ugyanis 4·28, Csehország népességének 3·52 és Morva népességének 2·51°/_o-a vándorolt más tartományokba. S minthogy a vándor elemek a szegényebb osztályokhoz tartoznak, azok egyelőre a gazdaságilag erősebb munkaadók nemzetiségét, tehát a legtöbb esetben a németekét gyarapítják. De ha a nemzetiiségi küzdelem mindegyre élénkebb lesz, nem valószínűtlen, hogy a tömegek, melyek ma még a szlávokra nézve veszendőbe mennek, ugyancsak a szlávizmust fogják terjeszteni és akkor a németiség helyzete a mainál is kedvezőtlenebb lehet.

Azzal a ténnyel, hogy a sudeti tartományok természetes szaporodása nagyobb, mint a német tartományoké, a legszorosabb kapcsolatban áll két más tény is, tudniillik, hogy a sudeti tartományokban ugyancsak 1880 és 1890 közt egy-

részt nagyobb a születések száma és másrészt nagyobbak az ifjabb korosztályok is. A mig ugyanis egész Ausztriában 1000 születésképes nőre 154 születés esik, a német tartományokban e szám 127 és 137 közt mozog, Krajnában már 156-ra emelkedik s a sudeti tartományokban 149 és 153 közt ingadozik. A mi pedig a 15 éven aluli korosztályt illeti, erre esik Ausztriában átlag 1000 lakóra 341, a német tartományokra 292—311, Krajnára 356, a sudeti tartományokban 338—346. E számoknál nem kívánok hosszasan időzni és csak azért utaltam rájuk, hogy más oldalról is megerősítsék azt a tényt, hogy a természetes szaporodás jóval nagyobb a sudeti tartományokban, mint a német tartományokban.

IV.

A német tartományok lassúbb szaporodása azonban nem esetleges, csak az utolsó évtizedre szorító jelenség. Ellenkezőleg, ha több évtizedre megyünk vissza, annál kirívóbb lesz a német tartományok elmaradása és a sudeti tartományok rohamos fejlődése.

Mellőzve egyrészt a keleti tartományokat,

melyek a nemzetiségi küzdelemben a német részről rég föladott pontokul tekinthetők, vegyük egyrészt a német alpesi tartományokat (Felső-Ausztriát, Salzburgot, Stiriát, Karinthiát, Krajnát, Tirolt és Vorarlberget) és másrészt a sudeti tartományokat (Csehországot, Morvát és Sziléziát) és akkor azt látjuk, hogy az előbb említett tartományok népessége 1830-ról 1890-re 3,270.985 lélekről 4,026.224 lélekre emelkedett, vagyis 30⁰/₀-kal szaporodott, míg a sudeti tartományok lakossága ugyanez időben 5,942.419 lélekről 8,712.580 lélekre emelkedett, vagyis 46⁰/₀-kal gyarapodott; tehát még egyszer oly nagy mérvben.

Alsó-Ausztria népességét, mely ugyanezen időben 1,297.974 lélekről 2,651.930 lélekre emelkedett, tehát több mint megduplázódott, itt szándékosan mellőztem, mert Bécs fejlődése természetesen egészen más szempont alá esik.

A német nemzetiség háttérbe szorulása a szlávokkal szemben, az imént közölt adatok tanúsága szerint, nem véletlen és muló természetű, hanem évtizedek óta tapasztalható és ezért szükségkép mélyen fekvő és állandó forrásra vezetendő vissza. Ilyenül tekinthető az a két-

ségtelen tény, hogy az alpesi német tartományokban a házassági szám jóval kisebb, mint a sudeti tartományokban. Esik ugyanis 1890-ben átlag Ausztriában 100 házasságképes korban levő nőre 93·19 férjes nő. Az alpesi tartományok arányszámai 45·94—82·56 az átlagon jóval alul maradnak, míg a sudeti tartományok arányszámai, 87·71—102·86, az átlagot jóval meghaladják. Szoros kapcsolatban áll ezzel az a másik tény, hogy a házas nők aránya jóval kisebb a németeknél, mint a cseheknel és morváknel. Esik ugyanis 1890-ben 1000 nőre férjes nő, a németeknél 316, míg a cseheknel és morváknel 344.

Közel fekehetik a föltevés, hogy a házasok alacsony számát a németeknél főleg Bécs, mint nagyváros idézi elő. De ez a föltevés nem felel meg a tényeknek. Alsó-Ausztriában ugyanis 100 házasságképes nőre 77·29 férjes nő esik, s a legalacsonyabb arányszámot e részben Karinthia és Salzburg adja 45·94, illetőleg 57·98⁰/₀-kal.

A mily kétségtelen azonban a házassági arányszám kisebb volta a német alpesi tartományokban, ép oly kétségtelen az is, hogy e jelenség forrása nem annyira nemzetiségi, mint

inkább gazdasági okokra vezethető vissza, nevezetesen arra, hogy a míg a sudeti tartományokban a birtokfölaprózás igen előre haladt, a német alpesi tartományokban, a birtok-fölaprózás igen kis mérvre mellett, a közép- és nagy parasztbirtok jóval nagyobb mértékben van elterjedve, mint bármely más tartományban. A közép- és nagy parasztbirtok kapcsolatosan a zárt tanya-gazdasággal, a parasztbirtok fölosztásától való idegenkedéssel, sőt a házasság egyenes megnehezítésével, sehol nem őrizte meg a parasztosztályt oly nagy mérvben, mint épen e német tartományokban, de ugyanakkor késleltette és csökkentette a házasságok és ezzel a születések számát, annak ellenére, hogy egyes alpesi tartományokban, nevezetesen Karinthiában, a törvénytelen születések száma oly magasra rúg, hogy az összes születések 45⁰/o-áig terjed, és e törvénytelen születések jó része utólagos házasság által törvényesíttetik.

A birtokmegoszlás tekintetében Ausztriában is csak kevés, szórványos és főleg régibb időből való adat áll rendelkezésre, de azért vannak egyesek, melyek igen érdekes világot vetnek e kérdésre. Így például vannak adatok arra, hogy

Felső-Ausztriában a hatvanas évek végén a terület két ötöde 20—50 holdas parasztbirtokokra esett, míg a többi, és nevezetesen a szláv tartományokban, a kataszteri adatok a birtokfölaprózás nagy előhaladásáról tanuskodnak. Csehországban már II. József alatt hatóságilag mozditották elő a birtokfölaprózást, egyenes pénzbeli jutalmat osztogatva az olyan bevándorlóknak, kik régi nagyobb parasztbirtokok földarabolásával új parasztgazdaságot alapítottak. E földarabolásokról évi jelentéseket tettek a központra, honnan egyes kerületi hatóságok egyenes dicséretben részesültek sikeres buzgalmukért. E földarabolás haladásáról újabb adatok is tanuskodnak. 1869—1880-ig 41.000 új parasztgazdaság keletkezett, régiek földarabolása által, mintegy 86.000 hold terjedelemben s a földművelési miniszternek 1889. november 9-ikén a képviselőházban tett nyilatkozata szerint 1887 folyamán 683 nagyobb parasztbirtokot daraboltak föl, 7080 parcellára. Hasonló irányzatról tett bizonyosságot CHLUMECZKY Morvában, midőn a képviselőház 1888. november 16-iki ülésén közölte, hogy a szabad birtokföldarabolás behozatala óta az 50 holdon fölüli birtokok 9·57 és a 20—50 holdas birtokok

10·4⁰/₀-kal apadtak, ellenben az 5—10 holdasok 8·44⁰/₆-kal, a 2—5 holdasok 67⁰/₀-kal és a 2 holdon aluliak 74⁰/₀-kal gyarapodtak.

Nagy befolyást gyakorol ez irányban a megtelepedés alakja is, hogy tudniillik tanyák vagy falutelkek szerint alakulnak a községek. A sudeti tartományokban ugyanis majdnem kizárólag falusi községekkel találkozunk, melyek a földarabolást megkönnyítik, míg az alpesi tartományokban a községeknek több mint fele tanyákból áll, melyek viszont a földarabolást igen megnehezítik.

Nem utolsó akadálya a német tartományok szaporodásának az a körülmény, mely különben a régi patriarchalis agrárius rendszerrel teljesen összhangban áll, hogy tudniillik a házasságkötés Tirolban jogilag és Salzburgban tényleg még a község jóváhagyásától függ, míg a sudeti tartományokban a községi jóváhagyás már a negyvenes években pusztán alakisággá vált. Hogy a községi jóváhagyás kinyerésének szüksége gátlólag hat a házasságok megkötésére és ezzel a születések számára és a lakosság gyarapodására, azt alig szükséges mondani.

Az alpesi tartományok népességének e lassúbb szaporodása még egy további hátrányt mért a

németségre, azt, hogy a népfölöslegekre támaszkodó ipar főleg a sudeti tartományokban honosodott meg. A huszas években, az ipari fejlődés kezdetén, az éjszaki tartományok túlsúlya még nem volt érezhető, sőt a legrégibb iparágak, nevezetesen a vas- és fémipar, Stíriában, Karinthiában és Krajnában jutott először virágzásra. Ma ellenben a legtöbb iparág, úgymint cukor, pamut- és selyemipar, főleg a sudeti tartományokban honosult meg, a minek igazolására felhozható, hogy a míg különösen a pamut-iparnál 1890-ben a német tartományokban alig 800.000 orsót számítottak, addig a sudeti tartományoknak több mint 1,400.000 orsójuk volt. Mi több, magának a vasiparnak terén is az éjszaki tartományok elérték már a délieket.

A sudeti tartományok ipari fölényét egyébiránt elég világosan mutatják az 1890-diki foglalkozási statisztika adatai is. Ezek szerint a keresők-
ből 28°/o esett az iparra Morvaországban, 35°/o Csehországban és 36°/o Sziléziában; míg a német alpesi tartományokban csak Felső-Ausztriában haladta meg az iparosok aránya némileg a 20°/o-ot (22°/o-al); a többiek, Salzburg, Stíria, Karinthia és Krajna 18, 16, 15 és 12°/o-kal, a 20°/o-on is alul maradtak.

Az alpesi tartományok mind e hátrányaihoz járul még egy, mely talán mindezeknél is nagyobb. A hegyes országokra a civilizáció haladtával két egymástól igen eltérő sors vár, melyet Svájc és Skócia felföldje mutatnak a legjellemzőbben. Fejlett állattenyésztés és nagy idegen-forgalom által táplált, élénk kereset, és ezzel folyton fejlődő népesség — az egyik esetben; vagy csak egyes keveseknek szórakozást nyújtó vadászterület, mely a már meglevő népességet is kiszorítja, nem hogy azt magasabb fejlődésre juttatná, — a másikestben. Az alpesi tartományokban a vadászati célokra lefoglalt területek mindinkább szaporodnak, és Salzburgnak állítólag több mint fele már ily lefoglalt vadászterület.

A sudeti tartományok sokkal kedvezőbb fejlődését igen élénken mutatja egy statisztika, mely az 1828-iki és 1880-iki egyenes adózást hasonlítja össze. E szerint, nem tekintve egyrészt Dalmáciát, és másrészt Galicziát és Bukovinát, a többi Ausztria egyenes adójából 1828-ban 22·5% esett Alsó-Ausztriára, 26·5% az alpesi tartományokra, 2·5% a tengerpartra és 48·5% a sudeti tartományokra. Ellenben 1880-ban 33·6% esett Alsó-Ausztriára, 18·2% az alpesi tartomá-

nyokra, 3·4% a tengerpartra és 44·8% a sudeti tartományokra. A míg tehát Bécs óriási föllendülésével szemben a sudeti tartományok nagyjában nem sokat vesztek eredeti arányaikból, a német alpesi tartományok viszonyos adóképesége tetemesen lejjebb szállt.

Ausztria hatalmi súlya tehát nemcsak népességi, de vagyoni tekintetben is, a főváros mellett jóval inkább nyugszik a túlnyomóan szláv-sudeti tartományokon mint a túlnyomólag német alpesi tartományokon.

A kik e jelenségekkel szemben bizalommal tekintenek a németiség jövő szerepe elé Ausztriában, azok Bécs uralkodó helyzete mellett főleg a magasabb kultúra áthasonító erejében reménylenek. S hogy ma még, a német gyűpontokon és különösen Bécsben, a németek magasabb kultúrája és fejlettebb anyagi ereje igen sok szláv bevándorlót magába olvaszt, az iránt nem is lehet kétség. Mert a germanizációnak e más oldalon való jelentkezése nélkül a német és szláv nemzetiség aránya kétségkívül más képet mutatna.

Hogy azonban a német kultúra túlsúlya a többi nemzetiségek kultúrájával szemben alig

képez oly erős áthasonító hatalmat, hogy a németek minden aggodalmát jövőjük iránt elosz-lathatná, ezzel a körülménynyel a következőkben óhajtok foglalkozni.

V.

Hogy Ausztria polyglott állam, a melyben egy nemzetiség; tehát a németiség sem gyakorol igazi hegemoniát, azt semmi sem mutatja oly világosan, mint közoktatásának helyzete, és pedig annak minden ágazataiban, az elemi iskolától föl az egyetemig.

A mi az elemi iskolát illeti, a mai osztrák németek, főleg az alkotmányos iskolatörvényt hibáztatják, melynek egyik rendelkezése szerint minden községben, a melynek közvetlen területén és annak egy órajárásnyi környékén együttvéve, ötéves átlagban, legalább 40 gyermek találtatik bármely nemzetiségen, e nemzetiség számára, még ha a lakosság kisebbségét képezi is, saját nyelvén nyilvános népiskola állítandó, hacsak e bizonyos nemzetiségű gyermekek egy órajáráson belül saját nyelvű iskolához nem juthatnak. E törvény bizonynyal igen sokat segített a modern osztrák népiskola nemzetiségi

szétforgácsolásához. De hogy ez az irányzat igen régi Ausztriában, és már az abszolutizmus alatt is érvényesült, azt elég kétségtelenül bizonyítják a hivatalos adatok. Mert a tiszta német népiskolák az abszolutizmus alatt sem igen szaporodtak, ellenben szaporodtak a szláv és főleg a kétnyelvű német-szláv népiskolák. Az alkotmányos élet által előidézett fordulat abban mutatkozik, hogy a német népiskolák most sem igen szaporodnak, de annál inkább szaporodnak a nemzetiségi népiskolák, és pedig a kétnyelvűek rovására is. Így történt, hogy a míg 1857-ben 6.000 német népiskola mellett 3.897 szláv és 2.000 többnyelvű népiskola volt, 1865-ben 6.203 német népiskola mellett 4.535 szláv és 3.097 többnyelvű népiskola találtatott. Más szóval, a német népiskola meglehetősen veszteglése mellett a szláv, de még inkább a többnyelvű népiskolák nagyot szaporodtak. A hetvenes években, a német szabadelvűek uralma alatt, a német népiskola némileg előtérbe lép, de már 1880-tól föltartóztatlanul a háttérbe nyomul, és pedig többé nem a többnyelvű, hanem a tiszta szláv népiskola javára, mely most a többnyelvűeket még számszerűleg is csökkenti, úgy hogy 1890-ben

7.157 német népiskola mellett 8.955 szláv és csak 442 többnyelvű népiskola volt. Más szóval, az abszolutizmus szaporította első sorban a többnyelvű népiskolát, másodsorban a nemzetiségit, az újabb alkotmányos időszak, a német szabadelvűek uralmát leszámítva, csak a nemzetiségit, de ezt annál nagyobb erővel, még a többnyelvű népiskola fölemésztésével is. A német népiskola egy rövid évtizedtől eltekintve, mindig háttérben maradt. Az eredmény azután természetesen az, hogy a míg 1854-ben a német népiskolára esett 57 és a szlávra 36⁰/₀, 1890-ben a németre esik 39 és a szlávra 48⁰/₀. Azaz az abszolút többség a német népiskoláról átszállt a szlávra.

Hogy az egyes szláv tartományokban és nevezetesen a sudeti tartományokban a helyzet a német nyelvre nézve még kedvezőtlenebb, azt alig szükséges mondani. Így 1890-ben Csehországban a népiskoláknak 42, Morvaországban 29, Sziléziában 39⁰/₀-a volt német és ez arány még mindig csökkenni fog, már csak azért is, mert az még mindig magasabb, mint a németségnek lakosság szerinti aránya.

Még kedvezőtlenebb a németségre nézve, hogy

részben a népiskolában elfoglalt aránya, de részben más okok miatt is, az általános műveltség tekintetében sem foglaligazán kiváló állást, a többi nemzetiségekkel szemben. Az általános műveltségnek általánosan elfogadott ismervét, az irni-olvasni tudást illetőleg, a keleti és déli szlávok jóval hátrább állanak ugyan mint a németek, de a sudeti tartományok népessége kedvezőbb helyzetben van mint a német alpesi tartományok népessége, már csak azért is, mert a sudeti tartományokban az iparnak jóval nagyobb szerep jut, mint az Alpesek tövében. A míg ugyanis a német alpesi tartományokban, nevezetesen Felső-Ausztriában, a 6 éven felüli férfilakosság 4, Salzburgban 8, Stiriában 17, Karinthiában 26⁰/₀-a nem tud sem irni, sem olvasni, addig a sudeti tartományokban és pedig Csehországban a férfilakosságnak csak 5, Morvában 6 és Sziléziában 8⁰/₀-a nem tud sem irni, sem olvasni.

A népiskolának és általában az elemi műveltségnek e nemzetiségi szétforgácsoltága azonban még nem volna oly hátrányos a németekre nézve, ha ellensúlyra találna a középiskolában, mely az értelmiségnek és ezzel az ország vezető osztályainak tulajdonképeni fészke. Csakhogy a

középiskola és különösen annak az az ága, mely a politikai hatalom birtokosait neveli, értem a gimnáziumot, ismét nem olyan, hogy az a német hegemoniát biztosíthatná.

Lássuk először a középiskolát a maga egészében. 1854-ben 102 középiskola közül 79 volt német, 7 német-lengyel, 8 német-cseh, 1 tiszta cseh és 7 tiszta olasz. 1865-ben a 113 középiskola közt 78 volt tiszta német, 25 német-szláv és 12 tiszta szláv. 1880-ban a 247 középiskola közt 160 volt tiszta német. 4 német-szláv és 70 tiszta szláv. 1890-ben 250 középiskola közt 153 volt tiszta német, 3 német-szláv és 85 tiszta szláv. Vagyis ez egész időszak végeredménye az, hogy a német iskola 78⁰/₀-ról leszállt 61⁰/₀-ra, a szláv iskola 1⁰/₀-ról fölemelkedett 34⁰/₀-ra.

Még kedvezőtlenebb az arány a németekre nézve, ha csak a gimnáziumot tekintjük. Volt ugyanis az ötvenes évek végén 96 gimnázium és ebből 60 német, 20 német-szláv és 6 tiszta szláv; ellenben 1890-ben volt 172 gimnázium között 96 tiszta német, 3 német-szláv és 67 tiszta szláv. Vagyis, a mig eleinte 73⁰/₀ esett a német gimnáziumra és 7⁰/₀ a szlávra, végül 55⁰/₀ esett a németre és 39⁰/₀ a szlávra.

A népiskolánál nem foglalkoztunk a tanulók nemzetiségével, mert az általános iskolakötelezettség mellett, az elemi tanulók nemzetiségi aránya nagyban és egészben összevág a lakosság nemzetiségi arányával. Nem úgy a közép- és felső iskolában. A németiség ereje kétségtelenül magasabb kulturájában rejlik, vagyis abban, hogy a közép- és felső iskolában magasabb arányokat ölt, mint a népességben, hol 36⁰/₀ német áll szemben 60⁰/₀ szlávval. Csakhogy a németiség e fölénye a középiskolában, úgy mint a felső oktatásban, mindinkább gyöngül. Így a középiskolában általában 1854-ben még 52⁰/₀ volt a német és 47 a szláv, 1890-ben már csak 48⁰/₀ a német és majdnem ugyancsak 48⁰/₀ a szláv. A gimnáziumban különösen pedig még kedvezőtlenebbül alakult a németiség aránya. Mert itt ma már csak 43⁰/₀ a német és majdnem 53⁰/₀ a szláv. Más szóval a németek aránya fogy, a szlávoké pedig emelkedőben van.

A legfőbb oktatásban az egyetemen ugyan csak hanyatlást mutat a német és növekvést a szláv elem. E tekintethen azonban nem mehetünk vissza a nemzetiségekkel az 1865 előtti időkre, mert addig a zsidókat az egyéb nemzetiségek

között vették föl, a mi által úgy a németek, mint a szlávok aránya tulajdonképen kiszámíthatatlanná válik. Minthogy azonban épen 1865-ből kell kiindulnunk, az összehasonlítás a németekre nézve természetesen még kedvezőtlenebb. Esett ugyanis 1865 óta az egyetemi tanulók között a németekre 53°%, a szlávokra 38°%; ellenben 1890-ben esett a németekre 46°%, a szlávokra 45°%.

Az egyetem egyes karain belül pedig ugyanazt tapasztaljuk, mint a középiskolánál, hogy tudniillik azon pályáknál, melyek a politikai hatalom szempontjából a legfontosabbak, a németiség aránya még az általánosnál is kedvezőtlenebb. Így a jogászok közt 1890-ben 43°% volt a német és 51°% a szláv; a theológusoknál meg épen 32°% a német és 57°% a szláv. Így lesz érthető a németek azon panasza, hogy a katolikus papság ifjabb nemzedéke mindinkább szláv és maholnap a tiszta német hivek sem kaphatnak német lelkészt.

A politikai hatalom szempontjából még egy harmadik pálya bir nagy fontossággal és ez kétségkívül a katonai. A közös hadsereg tisztikarára vonatkozólag azonban nem birunk nemzeti-

ségi statisztikával. Itt csak arra nézve gyűjtöttek adatokat, hogy ki milyen nyelvet beszél még a németen kívül. És ezekből azt látjuk, hogy 1870-ről 1880-ra két nyelv tudása mutat haladást: a csehé, melynek aránya 30⁰/o-ról 36⁰/o-ra és a magyaré, mely 20⁰/o-ról 25⁰/o-ra emelkedett. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a felsőbb katonai intézetekben a német nyelven kívül vagy a magyart, vagy valamely szláv nyelvet kell az ifjagnak tanulniok, talán nem tévedek, ha a magyar nyelv nagyobb mérvű tudását nem annyira a magyar elem szaporodásának, mint inkább annak tulajdonítom, hogy azt a nem-magyarok közül is minél többen kezdik elsajátítani; ellenben a cseh nyelv tudásának szaporodását jóval inkább azzal magyarázom, hogy a szláv elem még mindig emelkedik a hadseregben és pedig a német elem rovására. És ez, ha nem csalódom, az általános fölfogás is Ausztriában.

A mi az oktatás egyéb ágait illeti, az ipariskolában a német nemzetiség 1880-ról 1890-re 49⁰/o-ról 47⁰/o-ra szállt le, míg a szláv nemzetiség 41⁰/o-ról 49⁰/o-ra emelkedett. Ellenben a reáliskolában, a kereskedelmi iskolákban és a mű-

egyetemen a német elem kedvezőbb képet mutat, a mennyiben 1890-ben a reáliskolában 61⁰/₀ német állt szemben 32⁰/₀ szlávval, a kereskedelmi iskolákban 70⁰/₀ német 24⁰/₀ szlávval, a műegyetemen 53⁰/₀ német 40⁰/₀ szlávval. Nem szabad azonban feledni azt, hogy a kereskedelmi iskolákat nem tekintve, a németség irányzata még itt is hanyatló s azt a kevés előnyt, a melyet talán a kereskedelmi iskolák föltüntetnek, az ipariskolák szláv irányzata, már a tanulók sokkal nagyobb száma miatt is, bőven kiegyenlíti, mert a míg kereskedelmi szakoktatásban 14.000 ifjú részesült, ipari szakiskolát 90.000 végzett.

Még csak a sajtóra vonatkozólag akarok néhány adatot közölni, melyek nem kevesebb súlylyal tanuskodnak a szlávizmus emelkedő irányzatáról Ausztriában. 1865-ben 208 lap és folyóirat jelent meg Ausztriában és abból 160 volt német és 32 szláv. 1892-ben 1952 lap és folyóirat jelent meg és ebből 1259 volt német és 552 szláv. Más szóval, a németek aránya 69⁰/₀-ról leszállt 65-re, a szlávoké fölemelkedett 23⁰/₀-ról 29-re. Ha pedig nem tekintjük Galicziát, akkor a németek aránya leszáll 81-ről 70-re és a szlávoké fölemelkedik 12⁰/₀-ról 24-re. A mi

pedig az egyes sudeti tartományokat illeti, azokban 1874-ről 1892-re Sziléziában a német lapok és folyóiratok száma 17-ről 23-ra emelkedett, a szlávoké viszont 12-ről 24-re, Morvában a németeké 37-ről 63-ra, míg a szlávoké 14-ről 87-re. Csehországban a németeké 89-ről 158-ra, a szlávoké viszont 92-ről 281-re. Vagyis mind a három tartományban a német lapok és folyóiratok száma 143-ról 244-re emelkedett, míg a szlávoké 118-ról 380-ra szaporodott.

* * *

Ha még egyszer végigfutunk mindezen adatokon, melyek a németiség számbeli erejének gazdasági és kulturális jelentőségének viszonyos csökkenéséről tanúskodnak, bizonyynyal érteni fogjuk, hogy akadnak a németiség körében olyanok, a kik a fejlődésnek rájuk nézve oly elszomorító hatása alatt, a legsötétebb színekben látják nemzetiségök jövőjét és keserű szavakra fakadnak a németek és különösen a bécsi németek ellen, kiket még ezen rájuk nézve oly komor alakulások sem képesek hagyományos gondatlanságukból fölzavarni. Nemcsak szláv, de német jósok is találkoznak, kik azt jövendőlik, hogy

a XX. században Bécs ép úgy szláv város lesz, mint a hogy szláv vá lett az aranyos Prága a XIX. században. Prágának minden nevezetesebb építészeti emléke, dómjai, kapui, hidjai, a középkori német város legsajátosabb jellegét hordják magukon és később magán- és középületei a német renaissance és a német barokk izlés leg-hivatottabb mestereit dicsőítik. Csoda-e mindezek után, ha Bécs szép és hatalmas épületeinek azon szakadatlan sora, mely a német kultúra fényét és dicsőségét ép az utolsó évtizedben oly fennen hirdeti, a nagy többséget megerősíti ugyan abban a hitben, hogy Bécs Bécs marad és németsége soha el nem enyészhetik, de ugyanakkor másokban, ha kevesekben, mégis azt a gondolatot ébreszti, hogy a legpompásabb építkezés némelykor csak a közeli hanyatlás előhírnöke volt, s hogy a midőn a legszebb márvány-palotát építették a lagunák városában, akkor Velence állami és kereskedelmi hatalma már a hanyatlás csiráját hordta magában.

E jóslatok bizonynyal messze túlzottak és csak az elkeseredésből magyarázhatók. Annyi azonban kétségtelen, hogy Ausztriában nemcsak felszínen mozgó, de igen mélyen fekvő tényezők

működnek közre a németiség számerejének, gazdasági és kulturális hatalmának viszonyos csökkenésére, melyek hol gyöngébben, hol erősebben, de szünet nélkül befolyást gyakoroltak a múltban és ezért kétségtelenül befolyást fognak gyakorolni a jövőben is.

Szándékosan nem terjeszkedem ki e helyütt arra a kérdésre, hogy e tények ránk nézve kedvezők-e vagy kedvezőtlenek, sem arra, hogy minő állást kelljen azokkal szemben elfoglalnunk. Itt csak a tényt magát akartam megvilágítani, melyet eltagadnunk nem lehet, számításra kívül hagynunk nem szabad.
